

i Enschede? Vilka skillnader och likheter finns mellan arbetsplatserna då och nu? Det mesta var sig likt, men måleriet har försökt profilera sig som en del av den växande upplevelseindustrin. Miljöfrågorna har blivit viktigare, målarens, husets, naturens, brukarens hälsa är svåra att passera okommenterad. Mannen är dock fortfarande norm även om branschen delvis och ibland talar ett annat språk.

Bekänna färg är en omfattande avhandling. Den är väl och rikligt illustrerad och dessutom vackert formgiven. Omfånget hade dock kunnat komprimeras något om de teoretiska utgångspunkterna hade följts konsekvent. Silvén närmar sig sitt studieobjekt och söker betydelser ur det från flera olika håll. Det är på ett sätt tilltalande. Men det ökar svårigheten att fördjupa sig i ingångarna och begreppen. Begreppsapparaten är välfunnen och relevant för studiens uppgift. Men sammantaget kunde den ha använts mer, inte minst genom att i högre grad uttalat ha konfronterats med fältobservationerna. Silvén analyserar t.ex. framgångsrikt konflikterna mellan de olika diskurserna men säger inte mycket om rörligheten inom dem, vars stabilitet tycks ingå i studiens förutsättningar. Undersökningen hade vunnit på fördjupning avseende de – rimligen – olika sätt man kan vara maskulin i den del av måleriet som Silvén främst riktar sitt intresse mot, dvs. separationens.

Ytterligare ett begrepp som introduceras i inledningen och som pockar på uppmärksamhet är ”motståndspunkter”. Silvén ger ett bra exempel i en konflikt som uppstod kring färgtypen äggoljetempera. Denna färg beskrivs både som ett slagträ i kampen om färgens fält, men kan också ses som ett slagfält eller motståndspunkt för denna kamp. Att arbeta med äggoljetempera, säger en informant, är som att jobba i en hönsgrå. Han menar då inte i första hand att organisationen på bygget skulle vara dålig utan att sammanhanget domineras av kvinnor och att associationsbanorna går mot hem och hantverk, natur, självhushållning och reproduktion, dvs. allt sådant som det moderna måleriet inte representerar.

Jag saknar också en källkritisk diskussion. Eva Silvén redovisar och reflekterar ingående över hur fältarbetet har gått till. Men hur källorna har värderats i forskningsprocessen, vilken halt de håller och vilka problem och möjligheter de har, lämnas utan kommentarer. Det är en diskussion som borde föras i alla etnologiska avhandlingar och särskilt i sådana som i likhet med *Bekänna färg* bygger på många olika slags källor.

Styrkan i avhandlingen ligger i, på ett övergripande plan, att den anvisar flera goda ingångar för att beskriva

och analysera ett yrke, en bransch eller en verksamhet. Det tillämpade fältbegreppet inkluderar detta och mer därtill. Yrket eller verksamheten tillåts aldrig stå ensamt i avhandlingen utan relateras alltid till något annat utanför sig självt. Avhandlingen tar dessutom begreppet diskursiva praktiker på allvar, söker efter och använder dem för att förstå vad maskulinitet, modernitet och professionalitet kan vara och betyda. Det är bra, föredömligt och ett viktigt bidrag, inte endast till det som ibland kallas arbetslivsforskning utan också till museibranschen.

I klassisk etnologisk anda riktar avhandlingen intresset mot en ganska vardaglig och tyst verksamhet, byggnadsmåleriet, och beskriver och analyserar de konflikter som bär upp fältet. Det är värdefullt i sig, men ger dessutom ett bidrag till kunskapen om 1900-talets arkitektur- och bebyggelsehistoria.

Slutligen vill jag också understryka avhandlingens perspektiv på historiebruk. Det förflutna är ständigt närvarande i diskussionen. Historien dyker upp uttalat framförallt i passagen om måleriyrkets museum som Silvén tolkar som ett definitivt tecken på det separerade måleriets konsolidering. Men bruket av historia följer också som en röd tråd genom hela avhandlingen. Historia är i denna mening inget som tickar på och som lämnas efter hand i en stadig och jämn utveckling. Historien är något man inom fältet återkommer till, förhåller sig till, slåss med, använder sig av och tar konflikt mot.

Lars-Eric Jönsson, Lund

Maria Andersson: *Arbetslöshet och arbetsfrihet. Moral, makt och motstånd*. Etnolore 28, Skrifter från Etnologiska avdelningen, Uppsala universitet, Uppsala 2003. 178 s., ill. English summary. ISBN 91-506-1678-1.

Det övergripande målet för Maria Anderssons avhandling är att försöka förstå hur arbetslöshet har formats och formas till att vara ett problem. Det gör hon genom att söka svar på frågor om vilka egenskaper arbetslösa tillskrivs i ett samhälle där lönearbete är norm. Hon försöker också söka sig bortom denna norm för att få syn på om det finns alternativa försörjningsmöjligheter och andra sätt att tolka arbetslöshet och förhålla sig till lönearbete. Hon kallar detta för ett inventerande förhållningssätt och det hon är på jakt efter är om det kan sägas finnas ett motstånd mot det normativa lönearbetet och därmed en möjlighet att inte betrakta arbetslöshet som

ett problem. Undersökningen har ambitionen att röra sig på en strukturell nivå, men Andersson vill också, och kanske framför allt, veta vad arbetslöshet betyder på individnivå. Hon vill både visa hur de sätt, som det omgivande samhället förhåller sig till arbetslöshet, präglar den arbetslöses eget sätt att tala om sin situation och att de kan ge uttryck för alternativa tolkningar. Huvudfrågan blir hur de arbetslösa förhåller sig till sin arbetslöshet och till den moderna arbetsmoralen.

Syftet sägs vara att analysera de beskrivningar, uppmaningar, erfarenheter och handlingar som kallas arbetslöshet och undersöka på vad sätt de reproducerar den moderna arbetsmoralen. Anderssons syfte är vidlyftigt och vittfamnande och handlar inte bara om att beskriva hur arbetslöshet har formats till ett socialt problem, utan också om att pröva nya tolkningar av och möjligheter till en tillvaro utan lönearbete.

Forskningsfältet som hon befinner sig på är tättbefolkat, men hon menar att tidigare forskare har sett arbetslöshet enbart som ett problem, medan hon vill ifrågasätta detta och istället försöka se det som ett sökande efter alternativa sätt att leva utan lönearbete. Hennes vilja att kritiskt granska lönearbetets primat och ifrågasätta vad hon benämner arbetslöshetens diskurs, innebär också en kritik mot den modernitet som producerat detta tillstånd. Andersson förordar ett postmodernistiskt perspektiv medan tillståndet vi befinner oss i fortfarande är det moderna. Med ett postmodernistiskt perspektiv vill hon dekonstruera den moderna normen om lönearbete. Detta är ramen kring avhandlingens övriga perspektiv: ett konstruktivistiskt, ett diskursivt och ett perspektiv som riktar sig mot modernitetens dikotomiseringar och hierarkiseringar av sådant som natur/förnuft och manligt/kvinnligt. Redan inledningsvis får vi veta att arbete är normalt, arbetslöshet onormalt. Arbetslösa kan liksom andra underordnade grupper betraktas som stillastående och beroende medan utveckling och oberoende är honnörssord i det moderna samhället. Arbetslösa riskerar också att förknippas med natur och att bli fångade i en privat, passiviserad kvinnlig sfär varför Andersson menar att arbetslösheten ses som speciellt farlig för män. Kvinnor skulle då inte uppleva arbetslösheten som lika problematisk eftersom de aldrig riktigt haft förväntningar på sig att delta i lönearbetet. Det är alltså påståenden som dessa som hon diskuterar.

Utgångspunkten för undersökningen är att lönearbete fortfarande är starkt normerande i vårt samhälle, något som stöds av den tyske antropologen Johannes Mosers undersökningar om arbetets och arbetslöshetens kul-

turella betydelse. Bland andra teoretiska inspiratörer märks den amerikanske statsvetaren James C. Scott och antropologen Salazar som båda intresserat sig för den förkapitalistiska form av ekonomi, som efter Scott kallats den moraliska ekonomin. Den informella ekonomins betydelse och möjligheter kopplas samman med motståndet och möjligheten att se arbetslösheten som något positivt.

Framställningen är disponerad i fem beskrivande kapitel samt en inledning och en avslutning där ambitioner respektive resultat presenteras.

I det inledande kapitlet diskuteras också det material med vars hjälp Andersson skall pröva sina antaganden. Materialet består av berättelser som samlats in av Nordiska museet 1995 i form av självbiografier från arbetslösa. Avhandlingsförfattaren har också själv gjort ett utpropp till arbetslösa, ett material som har formen av brev. Om Nordiska museets material får vi veta att det främst är kvinnor födda på 1940-talet som skrivit och berättat, många har lågstatusyrken och de flesta kommer från Syd- och Mellansverige. Att materialet inte är representativt gör inget, menar hon, eftersom hon arbetar utifrån en kvalitativ metod. Det enda läsaren får veta om den metoden är att den är induktiv.

Efter inledande teori- och metoddiskussioner, tar den egentliga undersökningen sin början, på 1920-talet. Dit förs vi i sökandet efter arbetsviljans genealogi. Hur formades den normalitet som gjorde arbetslösheten till ett utanförskap? Det finns en stark kontinuitet i synen på arbetslöshet, som kommer till uttryck i seglivade begrepp som arbetsvilja och tidsstrukturering. Det här avsnittet i avhandlingen bygger främst på uppgifter ur utredningen inför en ny lösdriverilag 1926. Anderssons läsanvisning till oss är att vi här får ett urval historiska trådar till dagens maktstrukturer. Trådarna utgörs av diskussioner kring sysslöshet kontra arbetsvilja. Här finns också en tråd som visar vikten av att rätt utnyttja tiden. Det gäller att utvinna mesta möjliga resultat ur tiden. Och ansvaret för detta finns hos individen själv. En artikel av den norska sociologen Nanna Kildal om den kvantitativa tidsnorm, som blivit den gängse efter industrialismen, används för att tydliggöra detta; en tidsnorm som utgår från abstrakta tidsenheter. Men Andersson använder även begreppet för dess motsats, den kvalitativa, konkreta tidsnormen. Det viktigaste för den arbetslöse är att tiden förbrukas, inte vad den används till.

I utredningsmaterialet från 1920-talet står det klart att arbetslöshet då var ett manligt problem. Genom att ”gå hemma” kunde mannen hamna i den kvinnliga sfären,

men framför allt kunde han inte försörja sin familj, vilket var mannens plikt. Avhandlingens omslagsbild från slutet av 1950-talet illustrerar hur förtvivlad en arbetslös man kan bli. Han som måste få känna sig trött av arbete nöjer sig inte med det lätta hemarbetet. I ett intressant avsnitt beskrivs de statliga hjälparbetena som ett experimentrum för att testa och träna arbetsviljan. Andersson konstaterar att arbetslösheten skapas som problem på 1920-talet utifrån de moraliska föreställningar som också präglade synen på fattiga och lösdrivare. Det är viljan till arbete som främst skiljer den förtjänte från den oförtjänte arbetslöse, begrepp som införs här för att sedan följa oss genom avhandlingen. Detta är ett synsätt som växer fram parallellt med den moderna arbetsmoralen. I rädslan för parasitism, och i synen på den arbetslöse som lat, passiv, och oförmögen att agera utifrån sitt eget bästa, ser Andersson spår från 1920-talet till det 1990-tal som hon själv undersöker.

I kapitel 3 med rubriken *Att sälja sig själv*, befinner vi oss i det 1990-tal som står i fokus i Anderssons undersökning. Här beskrivs vikten av tidsstrukturering, aktivitet, självkänedom och livsplanering utifrån en genomgång av ett tiotal handböcker för arbetslösa. De sägs alla genomsyras av en misstänksamhet mot de arbetslösa, ett tvivel på deras arbetsvilja och reducerar arbetslösheten till ett problem inom individen. Som medel att motverka problemen beskrivs hur man genom tidsstrukturering och aktiviteter skall åstadkomma självdisciplin. För att ha rätt till fri tid måste man ha gjort sig förtjänt av denna. Och genom att vara aktiv och strukturera sin tid skall man också ständigt vara beredd att ta ett arbete. Man skall lära känna sig själv, inventera sitt inre och planera sitt liv, värden som över huvud taget är normativa i det moderna samhället. Perspektivet i böckerna är extremt individualistiskt och man är ensam med ansvaret för sin situation. Skulden för arbetslösheten läggs på individen. Här använder Andersson sig av Mosers begrepp bruksmentalitet, som beskriver de arbetslösa som omoderna, efter sin tid och föga förändringsbenägna. Med fokus på framtiden vill de här handböckerna istället hjälpa de arbetslösa mot ett omformulerande av personligheten till en aktiv, djärv, förändringsinriktad professionell själv-säker person, som präglas av ett positivt tänkande och som har sett över sin kropp så att även den är trimmad för de utmaningar som väntar på arbetsmarknaden. Finalen på detta personliga förvandlingsnummer är anställningsintervjun där en superkontrollerad, avslappnad, positiv, skärpt, välformulerad intervju person med rätt svar på alla frågor träder fram. Individen formas för försäljning på en

marknad. Samtidigt uppmanas man i alla handböckerna att vara sig själv, dock måste det ske på ett sätt som gynnar dig. Avslutningsvis konstaterar Andersson att detta bygger på en manlig norm av kontrollerad kropp och kontrollerade känslor i kontrast till ett arbetslöshetens primitiva, kvinnliga tillstånd av förändringsobenägenhet. Från böckernas normativa värld beger vi oss sedan till de arbetslösas vardag såsom den återberättats 1995.

I kapitel 4 beskriver Andersson hur de arbetslösa faktiskt hanterar sin situation. Analysen bygger på det självbiografiska materialet från Nordiska museet och den metod som används kallar hon recitation, med vilket hon menar det sätt på vilket de som skrivit och berättat om arbetslösheten, återberättar den norm om arbetslösas situation som råder i samhället. Det är ett sätt att beskriva arbetslöshet som är starkt präglad av bristen på rutiner, att det är farligt att gå hemma, att man är nerbruten, irriterad, ensam och deprimerad. Recitationen används av de arbetslösa som en strategi att framstå som en förtjänt arbetslös och som en distansering mot de oförtjänta. Läsaren får här en rik och fint beskriven etnografi, som gör oss väl bekanta med hur arbetslöshetens vardag kan se ut. En vardag där de allra flesta är mycket lyhörda för vad omgivningen tycker om dem.

I återberättandet av ett normativt tillstånd som arbetslöshetens, blir den arbetslöse normal, dvs. en normal arbetslös, en som vill ha arbete, som skäms för sin arbetslöshet och tycker den är påfrestande. Normen framkallar ångest för att man skall gå ner sig i träsket av sysslolöshet, apati och depressioner och räddningen från detta tillstånd beskrivs just i att man är medveten om riskerna och ser dem som problematiska. Man måste kämpa för att inte gå ner sig. Det gäller att vara aktiv och använda tiden. Tid utan aktivitet är meningslös enligt den tidsnorm som gäller – den kvantitativa. Det upplevs som förnedrande att vara arbetslös även om många beskriver själva tillståndet som tillfredsställande. Det bör vara eländigt och folk ska tycka synd om en, därför bibringas de arbetslösa också de negativa känslor som bör höra till att känna sig arbetslös. Mot dessa mörka beskrivningar av arbetslösheten finns det emellertid också en och annan som värjer sig. En ung kvinna uttrycker det som att man inte behöver lägga duken av arbetslöshet över sig och låta hela tillvaron präglas av detta.

Arbetslöshet är alltså en ambivalent position, mellan utanförskap och frihet. Och kanske är det främst känslan av ofrivillighet, av att inte ha möjlighet att arbeta, som stör tillvaron, konstaterar Andersson. Det här avsnittet är avhandlingens bästa, med en fin etnografi där vi kommer

de arbetslösa och deras situation mycket nära. Detta är också det avsnitt i avhandlingen där materialet tillåts tala. Arbetslöshetens diskurs, dvs. den samhälleliga kategori som den utgör, beskrivs huvudsakligen som svart eftersom den är uppbyggd av negativa beskrivningar. Efter detta mörka avsnitt byter avhandlingen fokus från att ha sett arbetslösheten som problematisk i förhållande till det normerande lönearbetet, till att pröva vad som händer när man istället ser den som ett tillstånd där man söker alternativa livsvägar.

I ett följande kapitel beskrivs några olika former av motstånd. Ett motstånd förväntas de arbetslösa utöva, för att få kallas förtjänta. Det handlar främst om en kritik mot ersättningsnivåer och offentlighetens behandling av de arbetslösa. En annan form av motstånd benämns bruksmentalitet. Motståndet består i att använda sig av den bild av tröghet och brist på förändringsbenägenhet som präglar denna mentalitet. En kvinna berättar t.ex. hur hon i ett test vinnlägger sig om att var trög och långsam för att undvika att få ett jobb på en fabrik, där hon fruktar att hon skulle hamna om hon visade hur snabb hon var. Andra motståndformer beskrivs som omkastandets eller ironins motstånd, där man vänder upp och ner på begreppen genom att ifrågasätta varför det är de arbetandes tidsuppfattning som skall gälla. Med en kvalitativ tidsnorm kan man vända på perspektiven och rikta kritik mot lönearbetets norm genom att se de arbetande som offer.

Det förekommer också ett mer distanserat, betraktande eller reflexivt motstånd där arbetslösheten framställs som förutsättningen för de arbetandes trygghet. De tjänar helt enkelt som avskräckande exempel. Andersson provar att ställa olika analytiska kategorier såsom lättja, den kroppsarbetande människan och de fria filosoferna mot varandra, men finner att tid eller tidsnorm är den bästa analytiska kategorin. Hon understryker också att individernas anpassning till de olika tidsnormerna skall ses som anpassning till rådande omständigheter.

Om Andersson i det föregående kapitlet beskrivit den arbetslösa tillvaron som präglad av motspänstighet, vill hon i kapitel sex, under rubriken *Fri från arbete* i högre grad vända på perspektivet genom att betrakta arbetsfrihet som något annat än lättja. Här vill hon problematisera vad hon kallar för gamla sanningar om arbetslöshet och hälsa, om arbetslöshetens olika faser och deras behov av aktivering och om kvinnors och mäns upplevelser av arbetslöshet. Hon gör det utifrån hur hon menar att arbetslösa talar om arbetslösheten, som frihet från arbete och hon ser detta som motstånd mot det sätt att tala om

arbetslöshet som är det gängse och normerande. Kapitlet bygger på självbiografierna som skrivits för Nordiska museet och innehåller främst berättelser från kvinnor i senare delen av deras arbetsliv. Därför är det knappast förvånade att de ser arbetslösheten som en introduktion till pensionärlivet eller att de helt enkelt tycker att det är skönt att slippa jobbet. Många skriver dock att de också saknar arbetskamrater och pengar och den sociala status som arbetet gav dem. Återigen används tidsnormen som analytisk kategori för att säga att den kvalitativa tiden värderas högre än den kvantitativa, man har t.ex. tid att hålla sig aktiv genom att cykla. Andersson menar att den kvalitativa tidsnormen skall ses som alternativ. Jag menar att även den som beskrivs här är kvantitativ. Att ha tid att hålla sig aktiv genom att cykla handlar väl om hur mycket tid man har tillgång till? Andersson gör här egna tolkningar som inte motsvaras av materialet, såsom att det är bra att ha tid för eftertanke – ett existentiellt utrymme –, men hon ser också de invändningar som finns mot beskrivningarna av arbetsfriheten. Kvinnor återgår till hushållssysslor och tvingas leva på sina mäns arbeten. Detta har av andra forskare kallats att kvinnan klarar arbetslöshet bättre än män. Andersson tolkar det istället som att det som på en individuell nivå upplevs som arbetsfrihet, på en strukturell nivå bidrar till att reproducera könsens ojämlikhet. Att det krävs en stabil ekonomi för att trivas med arbetslöshet är uppenbart. För de flesta av informanterna är ekonomin ett stort problem. Ibland slutar man umgås då man inte ens har råd till bussresor eller mat och ej heller vill stå i skuld till andra. Märkligt nog tolkar Andersson utsagorna i detta avsnitt som ett mångfasetterat motstånd där hon menar att det med all tydlighet framgår att de här människorna förmår styra sina liv som de själva vill. Med detta som utgångspunkt går hon därför ett steg vidare och kallar dem för autonoma i såväl socialt som ekonomiskt hänseende.

I ett sista empiriskt kapitel med rubriken *Ett motstånd på andra premisser*, vill hon diskutera Scotts begrepp moralisk ekonomi. Hon ser den som existerande parallellt med marknadsekonomin. Att det verkligen finns en moralisk ekonomi, dvs. en ekonomi baserad på ömsesidigt utbyte av varor och tjänster i informella nätverk, är dock inget som framkommit i hennes material annat än i någon intervju och i det mycket korta fältarbete hon gjort i Norrlands inland. Det beror, skriver hon, på att Nordiska museet inte frågade efter det och att hon själv ”frågade fel” i sin egen undersökning. Kan man hantera sitt källmaterial så? I resonemanget används Anderssons

intervju med Inger 65 år, som menar att grannarna får allt hjälpa varandra lite och Lilly 58 år, som beskrivit sig som utkastad ur livet. Lilly lovordar arbete då det ger henne både social och ekonomisk trygghet och hon saknar helt plats i några informella nätverk. Framställningen i kapitlet genomsyras, i motsats till Anderssons ambition, av att det egentligen inte finns någon moralisk ekonomi och att arbetslöshet handlar om ensamhet och exkludering. För att komma bortom de normer utifrån vilka begreppet arbetslöshet både bör erfaras och beskrivas måste man nog tänka sig andra samhällsformer än de som existerar i världen idag.

Avslutningsvis bibringas läsaren en vällovlig sammanfattning där Andersson ger oss svar på de frågor hon inledningsvis ställde. Hon spekulerar i arbetslivets förändring, om den moderna arbetsmoralens framtid och om långtidssjukskrivningar och sundare arbetsliv.

Begreppet kultur saknas fullständigt i den här avhandlingen och det är i sig inget ovanligt i dagens etnologi. Desto märkligare är det att Andersson inte alls berör det faktum att den forskare som hon främst lutar sig mot, den tyske antropologen Johannes Moser, undersökt just de kulturella betydelseerna av arbete och arbetslöshet. Däremot används begreppet diskurs synnerligen frekvent. Det förefaller som om det i den här undersökningen helt enkelt ersatt kulturbegreppet. Däremot kan det knappast sägas vara en diskursanalys som bedrivs i den här avhandlingen. Som Mats Lindqvist konstaterade i förra numret av den här tidskriften, bör det diskursiva tas på allvar om det skall användas i förtydligande syfte. De diskursiva praktikerna begränsar vad som är möjligt att erfara och för forskaren blir det därför viktigt att lyssna på det material hon använder. Vad säger det om de arbetslösas erfarenheter och om deras möjligheter att se detta tillstånd som något annat än ett socialt problem? Andersson pressar sitt material till att handla om hur människor gör motstånd mot det arbetslösa tillstånd de hamnat i. Materialet förefaller dock säga att det här helt enkelt handlar om en anpassning till de omständigheter man hamnat i. Ett sätt att uppnå en moralisk värdighet?

Andersson vill gärna tolka arbetslösheten i termer av frihet från arbete, men arbetslöshet kan knappast tolkas som frihet. Särskilt orimligt blir det när det gäller hennes tolkning av hur det är med de arbetslösa kvinnor som får ny mening i livet genom en nygammal identitet som hemmafruar. Andersson menar att kvinnan på så sätt kan bryta mot den norm som säger att arbetslöshet måste vara negativ. Hon inser förvisso att kvinnan samtidigt reproducerar en genusordning som underordnar henne,

men hon drar slutsatsen att kvinnan mår dåligt som arbetslös men mår bra som kvinna. Vad innebär det då att vara kvinna idag?

Det här är en framtung avhandling. I det inledande kapitlet förekommer det ett hundratal litteraturreferenser på ett fåtal sidor och ytterst få av dessa återkommer sedan i analysen. Här blandas också gammal och ny litteratur på ett sätt som inte diskuteras. Författaren jämför inledningsvis med förhållanden i Österrike på 1930-talet och har som huvudreferens en tysk antropologs undersökningar utan att vi får veta varför just detta skulle vara lämpligt. Trots alla referenser saknas emellertid en tydlig koppling till den aktuella forskningen inom ämnet arbetslöshet och hur hon förhåller sig till den. Det är t.ex. anmärkningsvärt att en av bokens huvudreferenser från arbetslöshetsforskningens fält är Nanna Kildals snart tjugo år gamla artikel om tidsnormering, medan det som Kildal skrivit senare om arbetslöshet inte får vara med. Kildal har t.ex. skrivit om självrespektens sociala grunder, något som borde ligga nära Anderssons fält.

Jag saknar också en analys om förändring. Vi kan ju egentligen inte veta något om kontinuiteten om vi inte sett var förändringarna ägt rum i arbetslöshetens diskurs. Jag saknar en samhällsanalys i den här avhandlingen. I vilket sammanhang skall vi se de självbiografiska berättelser som skickades in till Nordiska museet vid 1990-talets mitt? Vad säger de om det svenska samhället under 1990-talet? Hur har arbetslösheten skapats, hanterats, och reproducerats som problem på statlig nivå i olika tider? Och hur har samspelet mellan stat- och individnivå sett ut? Inledningsvis använder författaren sig av en statlig offentlig utredning från 1920-talet, motsvarande utredningar under senare tider lyser emellertid med sin frånvaro.

Arbetslöshet är en situation som bäst analyseras utifrån möjligheten att ha makt att styra sin situation. Att den moderna makten fungerar på normens nivå framstår som tydligt. Men till den moderna normen hör också att människan bör vara en fri och självständig individ vilket gör att man knappast kan tolka de arbetslösas anpassning till arbetsfrihet, individuella lösningar och aktiviteter som motstånd mot normen utan snarast som en anpassning till den. Här borde Andersson tydligare ha använt Scotts teorier genom att visa hur motstånd kan utövas även i konformitetens namn, ett slags individuell motstånd anpassat efter den rådande normen. Vad han talar om är människors behov av och förmåga att skapa sig en moralisk värdighet. Det är ett begrepp jag gärna hade sett använt i avhandlingen.

Vad kan man då lära sig av Anderssons analyser av arbetsmoral, arbetsfrihet och arbetslöshet? Framför allt har vi förstått hur starkt normerande den moderna arbetsmoralen är. Avhandlingens viktigaste resultat är att den kan konstatera att arbetet fortfarande har en central plats i våra liv. Det faktum att de arbetslösa lider av sin situation och är stigmatiserade av sin omgivning visar hur normerande lönearbetet fortfarande är. Arbetslöshet är, som hon konstaterar, en svart diskurs och hur gärna hon än vill tolka den som ett motstånd och som arbetsfrihet, dominerar känslan av att friheten från arbete främst handlar om brist på pengar och sociala sammanhang. Mitt bestående intryck efter läsningen av den här avhandlingen är att arbetslöshet är ett mycket ambivalent tillstånd där människor efter förmåga försöker göra det bästa av den situation de hamnat i.

Sammanfattningsvis vill jag framhålla de goda sidorna med denna avhandling, trots att den egentligen vill mer än den förmår. Den har ett levande språk, en väl avvägd disposition och den räds inte att ställa djärva frågor. Och den har visat oss såväl den normerande betydelsen av arbete och tidsanvändning som hur enskilda individer hanterar dilemmat med arbetslöshet i det moderna samhället.

Birgitta Svensson, Stockholm

Monica Weikert: *I sjukdom och nöd. Offerkyrkosednen i Sverige från 1600-tal till 1800-tal*. Historiska institutionen, Göteborg 2004. 271 s. English summary. ISBN 91-88614-48-4.

Det folkliga fromhetslivet har länge utgjort ett centralt forskningsfält inom den kyrkliga folklivsforskningen eller religionsetnologin. På senare år har det även börjat intressera historiker på olika håll i landet, inte minst i Göteborg. Ett synligt uttryck utgjorde symposiet Västsvensk fromhet våren 1992. En färsk frukt av denna forskningsinriktning utgör Göteborgshistorikern Monica Weikerts avhandling om offerkyrkosednen i Sverige.

Redan i *Wärend och wårdarne* uppmärksammar G.O. Hyltén-Cavallius offerkyrkorna och nämner särskilt Härlöv, Femsjö, Sandvik, Kållerstad, Tutaryd, Lemnhult och Lannaskede (*Wärend och Wårdarne* I, 1863:202; II, 1868:318,453). Ämnet har i Norge belysts av etnologen Anne Eriksen och i Sverige av kyrkohistorikern Sven-Gunnar Sundberg, vars framställningar Weikert

genomgående förhållit sig till. Hennes studie omfattar hela Sverige, men har som rubriken visar begränsats tidsmässigt. Denna avgränsning har befriat henne från att ta ställning såväl till traditionens ålder som dess avveckling.

Med hjälp av uppteckningar i folkminnesarkiven och annat källmaterial har Weikert ringat in 74 offerkyrkor, huvudsakligen belägna i sydvästra Sverige. Ofta är det svårt att avgöra om en kyrka bör betecknas som offerkyrka eller ej. Fastän Skånes Fagerhult tillhör min hemkommun har jag aldrig hört att denna kyrka skulle ha varit offerkyrka. Medan Fagerhult fått en prick på kartan finns däremot inte Oderljunga i samma kontrakt med, där förbifarande förbönder brukade offra en slant i kyrkstocken (Hugo Wallin, *Minnen från en skogsbygd*, 2001: 164 f.). Indikationerna är i båda fallen alltför svaga för att kalla dem offerkyrkor. En skånsk offerkyrka som förbisetts är däremot Hallaröd, dit folk enligt en uppgift 1573 kom i stora mängder från Halland, Blekinge, Sverige och andra länder (*Samlingar till Skånes historia* I, 1873). Vid visitationen 1620 påtalades den avgudadyrkan som ägde rum i Hallaröd och 1704 meddelade kyrkoherden att i stocken offrades vid Olofsmässan "av allehanda slags folk, som någon märkelig svaghet underkastade äro, vilket offer kan stiga mot 60 dlr smt" (G. Carlquist, *Lunds stift herdaminne* 6, 1957:162, 171 f.). På S:t Olofs dag hölls stora marknader i Hallaröd, vilka dock på 1730-talet flyttades till Hörby (J. Göransson, *Skånes landsbygd* 1904:88 f.). Utöver de tre senmedeltida skånska vallfartskyrkor Weikert nämner (Torekov, S:t Olof och Fru Alstad s. 65) bör vi lägga till såväl Hallaröd, Nymö som Falsterbo (se nedan).

Också i Svensköpp var offertraditionen ålderdomlig. Kyrkoherde Bruzelius uppger 1747, att det fanns en offerstock i kyrkan "uti hvilken mycket folk från åtskilliga orter offra, annars kunde icke kyrckian hollas vid makt för dess ringa inkomst". Här hade tidigare funnits en marknad och en offerkälla, S:t Lars källa, vilken 50 år tidigare blivit igenskottad "för öfivad vidskieppelse skull". (G. Carlquist, *Sockenbeskrifningar från Frosta härad*, 1920: 134 f.)

På basis av kyrkornas specialräkenskaper har Weikert fastställt omfattningen av offergåvorna över tid liksom givarnas hemhörighet geografiskt och socialt i 48 utvalda församlingar vid tre tidpunkter: sent 1600-tal, tidigt 1700-tal och mitten av 1700-talet. I sex av dessa analyseras även offerkyrkans upptagningsområde och i fyra församlingar offerinkomsterna från 1665 till 1895. Resultatet kan överskådligt avläsas på fjorton